

УДК: 323.1(=163.41)(497.1)“1918/1941”
DOI: https://doi.org/10.18485/srpske_studije.2026.17.9

Рад примљен: 7. августа 2026.
Рад прихваћен: 20. августа 2026.

Др Небојша Стамболија

виши научни сарадник
Институт за савремену историју
nstambolija@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1546-9090

Др Александар Лукић

виши научни сарадник
Институт за новију историју Србије
alukic85@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1778-5102

ЧЕТНИЧКА УДРУЖЕЊА У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ КРАЉЕВИНИ 1918–1941*

Апстракт: Појава четника повезана је са ослободилачком борбом српског народа против Османског царства на простору Македоније. Иако су се прве четничке јединице јавиле средином XIX века, њихова активност је значајно појачана након српско-османских ратова и нарочито после неуспеха Илинданског устанка 1903. У Балканским ратовима и Првом светском рату четници су деловали као претходница српске војске, док су 1917. учествовали у Топличком устанку против бугарске окупације. После стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца четници су основали *Удружење четника* (1921), чији је први председник био др Михаило Шушкаловић. Организација је 1924. доживела раскол, након чега се из њега одвојило *Удружење српских четника за краља и отаџбину*, којем је на челу био Пуниша Рачић. Почетком 1924. формирано је и треће четничко друштво – *Удружење српских четника „Петар Мркоњић” за краља и отаџбину*. Основни разлози поделе била су различита политичка опредељења, али и међусобне суревњивости. Док су Илија Трифуновић Бирчанин и Коста Миловановић Пећанац заступали концепт југословенског унитаризма, српска четничка удружења су наглашавала српски национални идентитет.

* Аутори дугују велику захвалност колеги проф. др Урошу Шешуму на подстицају за бављење овом темом, великој помоћи у процесу, као и разумевању за пробијене рокове.

После увођења шестојануарског режима 1929. четничка удружења су забрањена, али је *Удружењу четника* већ 1930. поново дозвољен рад. Од 1932. организацију је водио Коста Миловановић Пећанац. Нови раскол уследио је 1937, када је основано *Друштво старих четника* због политичких и личних неслагања. Пећанац је остао на челу *Удружења четника* до почетка Другог светског рата у Југославији 1941.

Кључне речи: Коста Миловановић Пећанац, Илија Трифуновић Бирчанин, Пуниша Рачић, Народна радикална странка, четници, удружења, Краљевина СХС/Југославија

Порекло четништва

Појава четника повезана је са ослободилачком борбом српског народа против Османског царства на територији Старе Србије. Назив потиче од речи „чета“, која означава војну јединицу јачине око стотину људи. Иако се прве четничке јединице помињу средином XIX века, њихова активност се интензивирала након српско-османских ратова (1876–1878). У том смислу, Кумановски устанак из 1878. и Брсјачка буна 1880/1881. били су први оружани израз тежњи српског народа у Старој Србији јужно од Шар-планине за уједињење са Србијом. Пошто нису добили значајнију спољну подршку, српски устанички покрети били су осуђени на пропаст, па их је османска војска угасила релативно брзо. Српске устаничке чете које су избегле уништење наставиле су борбу на планинама Бабуни, Козјаку и Ђерману. Неке од њих привремено су се склањале у Србију и са њених граница предузимале упаде на османску територију. У периоду између 1879. и 1890. национални радници пореклом из Старе Србије и Македоније покушавали су да неповезано четовање уобличи у организовани покрет. Према овој замисли, организација четовања у Старој Србији подразумевала је стварање комитета у Врању и горских штабова на Козјаку, на Бабуни и у Поречу. Поред националних радника, српској влади су се осамдесетих и деведесетих година XIX века обраћале и хајдучке чете из Старе Србије и Македоније са молбама да их организује и наоружа. Српска држава је у већини случајева остављала чете без позитивног одговора, не желећи да ризикује заплет са Турском и онемогућавање своје просветно-политичке активности на османској територији. Иако није желела да их организује и наоружа, бар судећи по два позната примера из 1885. и 1886, српска власт је четницима при доласку у Србију из четовања ипак пружала уточиште и обезбеђивала издржавање.¹

1 У. Шешум, *Српска четничка акција (1897–1908). Оружана дипломатија*, Нови Сад, 2019, 45–46.

Вест да власти у Београду прихватају и помажу четнике проширила се међу одметницима у Османском царству, па су они почели да беже у Србију, тражећи уточиште и подршку. Тако су крајем 1898. и током 1899. поједине хајдучке групе презимљавале у Нишу, Крагујевцу и другим местима, добијајући новчану помоћ или запослење у државној служби. Неке од тих група су, без званичног одобрења, поново одлазиле на просторе под османском управом, где су се кретале по Кичеву, Поречу, Дебру и другим крајевима, борећи се против локалних противника и ликвидирајући лица која су сматрале непријатељима српских интереса. Када би биле приморане да се повуку, поново су се враћале у Србију, где су добијале нову помоћ.²

Током 1900. из Србије су у Турску прешле нове чете. Истовремено су се јављали проблеми, пошто дипломатски представници Србије у Скопљу и другим местима често нису били обавештени о њиховим активностима. Српски конзули су надређенима у Београду указивали да је четнички рад могао бити врло користан, али да је морао бити координисан преко дипломатске мреже како не би долазило до неспоразума на терену. Поједини српски четници повремено су се повезивали и сарађивали са бугарским комитама против заједничких противника, османских трупа, а неки су временом чак прелазили у бугарске редове, из чега произилази да националне поделе на терену нису увек биле јасне и да су лични интереси, локалне прилике и питања опстанка често били важнији од државних политика Србије и Бугарске.³

Година 1901. представља прекретницу – српска влада је почела да одустаје од праксе безусловног прихватања свих четника који су долазили из Турске. Нови руководицац Просветно-политичког одељења Министарства иностраних дела Светислав Симић је настојао да четнички рад стави под чвршћу и организованију државну контролу. Уместо спонтаних акција, почело се са планирањем конкретних задатака. Истовремено је српска држава почела да уређује односе унутар четничких група. Установљена је јаснија хијерархија, издвојиле су се признате војводе и посредници између четника и османских власти, а финансијска помоћ се усмеравала преко одговорних и лица поузданих код српске владе. Током 1902. процес институционализације је настављен, и у том смислу српске власти више нису само толерисале четнике, него су их и наоружавале. Врањско начелство и Управа града Београда почели су да обезбеђују оружје и логистику за преласке четничких група преко границе. Истовремено су се појављивале и локалне српске самоодбрамбене чете, настале као одговор на притиске бугарских комитских група, које су служиле за заштиту српских села и

2 Исто, 50–51.

3 Исто, 53–67.

становништва. За разлику од чета које је подржавала Србија, ови одреди су најчешће деловали самостално и без непосредне контроле српске државе. Српска четничка акција у Старој Србији између 1897. и 1901. углавном је представљала сплет импровизације, прихватања одметника и реаговања на околности на терену. Тек од 1901, а нарочито током 1902, српска држава је систематски организовала, финансирала, наоружавала и усмеравала четничке одреде, постављајући темеље касније развијене српске четничке акције у Османском царству. Истовремено, локалне самоодбрамбене чете наставиле су да постоје независно од државне контроле, што показује сложеност и вишеслојност четничког покрета у овом, али и доцнијим периодима постојања четничке акције међу Србима.⁴

Слично четницима, Бугари су организовали своје јединице назване „комите“, а Грци „андарте“. Почетком XX века, а нарочито након неуспеха Илинданског устанка (1903), активности четника у Старој Србији су се појачале. Након успостављања младотурског режима у Турској (1908), дошло је до привремене демократизације и укључивања четничких вођа у политичке процесе. Међутим, такво стање није дуго потрајало. Нови османски режим почео је да прогони четничке вође, при чему су многи од њих убијени. Због тога су се четници поново побунили. Оснивањем Балканског савеза (1912), којим су подељене сфере интереса на територији Македоније, ослабиле су активности четника, као и деловање бугарских и грчких јединица.⁵

У Балканским ратовима и Првом светском рату четничке јединице учествовале су у борбама. Војни распоред српске војске на почетку Великог рата укључивао је и поједине четничке одреде, формиране по наређењу Врховне команде. Четнички одреди су у борбама дејствовали као специјализоване оружане формације под директном командом команданата армија, задужене за извршавање тешких задатака – извиђање непријатељских линија и позадине, диверзантске акције у непријатељској позадини, „хватање живих језика“, диверзије на непријатељским линијама снабдевања и комуникација.⁶

4 Исто.

5 С. Стамболић, Д. Трифуновић, *Четници*, Војна енциклопедија. 2 (Борда–Енци), Београд, 1959, 318–320; У. Шешум, *Четници у Првом балканском рату 1912. године*, Српске студије 3 (2012), 63–82; исти, *Четничка организација у Скопској Црној Гори 1903–1908*, Зборник матице српске за историју 93 (2016), 55–69; Ј. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд, 1990; В. Илић, *Српска четничка акција 1903–1912*, Београд, 2006; А. Јовановић, *Четнички покрет у Јужној Србији под Турцима*, Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937, ур. А. Јовановић, Скопље, 1937, 271–307; М. Перовић, *Топлички устанак 1917*, Београд, 1988.

6 *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1918 г., књ. I, 1914. година, први период операција – Церска битка*, Београд, 1924, 34–37; Ж. Павловић, *Церска битка. Битка на Јадру августа 1914*, Београд, 2014, 83, 87, 89–90, 94.

Приликом ратних дејстава четнички одреди су неретко трпели тешке губитке, не толико због евентуалне необучености за фронтско ратовање, колико због тежине задатака којима су били изложени. Током прве две године рата (1914–1915) одреди су били десетковани у борбама, те су од успостављања Солунског фронта 1916. реорганизовани и обједињени у чувени Добровољачки четнички одред војводе Војина Поповића Вука, који је приликом жестоких окршаја новембра исте године претрпео тешке губитке, при чему је у борбама страдао и сам командант, војвода Вук.⁷

У окупираној Србији, на подручју Топлице и Јабланице, четничке јединице под вођством Косте Миловановића Пећанца и Косте Војиновића Косовца руководиле су почетком 1917. устанком против бугарских окупатора, који су покушали да наметну регрутацију српских младића у бугарску војску. Четничке војводе, пре свих Коста Миловановић Пећанац, нису били вољни да срљају у отворену буну, али су од стране побуњеног народа стављени пред свршен чин, те су четници узели живо учешће у организовању побуњеника. Устаници су постигли значајан успех и ослободили велику територију са седиштем у Прокупљу. Иако су до пролећа 1918. надмоћне бугарске трупе устанак сурово угушиле, отпор није сломљен, већ је тињао и распламсавао се све до повратка у отаџбину победоносне српске војске након пробоја Солунског фронта и борби за ослобођење Србије у јесен 1918. У њима су активног и незанемарљивог учешћа узеле управо поменуте четничке јединице на подручју Топлице и Јабланице, са Косова, из Метохије првенствено, али и из других делова Србије.⁸

Деловање четничких удружења од 1918. до 1929.

Након ослобођења, у новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, четници су наставили да негују успомену на своју борбу оснивањем удружења. Прво, основано 1921, било је **Удружење четника**. Први председник био је лекар др Михаило Шушкаловић.⁹ Најбројнији месни одбори Удру-

7 М. Мицић, *Српско добровољачко питање у Великом рату (1914–1918)*, Београд, 2014, 37–70; Ђ. Станковић, *Никола Пашић и југословенско питање*, II, Београд, 1985, 79–85; М. Гулић, *Бокељи на страни Србије у Првом светском рату*, III, Херцег Нови, 2020, 58–62.

8 А. Митровић, *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*, Београд, 1987; исти, *Србија у Првом светском рату*, Београд, 2015, 323–382; М. Павловић, Б. Младеновић, *Коста Миловановић Пећанац 1879–1944, Биографија*, Београд, 2003; Б. Младеновић, *Топлички устанак 1917*, Први светски рат и уједињење: зборник радова, ур. Ђ. Ђурић, Нови Сад, 2018, 209–215; М. Гулић, А. Лукић, *Рад Анкетног одбора за извиђај побуне у окупацима: Топличком, Врањском и Нишком 1917. године*, Војноисторијски гласник, посебно издање (2019), 248–272.

9 Др Михаило Шушкаловић је рођен 1866. у Сарајеву. Школовао се најпре у Београду, а Медицински факултет је завршио у Бечу. Након што је неколико година радио

жења налазили су се у Топлици и Јабланици, у крају где се неколико година раније догодио Топлички устанак.¹⁰ Правила Удружења четника, усвојена 10. децембра 1922, представљала су основни организациони акт којим су били дефинисани циљеви, чланство, дисциплина, управљање и симболи удружења. Седиште организације било је у Београду, а њени основни задаци били су окупљање четника и националних радника који су учествовали у четничкој акцији и ослободилачким ратовима, заштита интереса чланова и њихових породица, прикупљање података о четницима, ширење националне свести и родољубља, као и оснивање месних одбора широм државе. Правила су разликовала редовне, утемељаче, добротворе и почасне чланове. Редовни чланови били су они који су „за време четничке акције били на терену и сви они који су учествовали у четничким одредима у ратовима до 1918. године”. Новим члановима могле су постати све особе старије од 16 година које су испуњавале прописане моралне и националне услове, полагале заклетву и доказивале своју приврженост идејама удружења. Пријем је одобравао Главни одбор, а чланови су били дужни да плаћају уписнину и месечну чланарину. Неплаћање обавеза или понашање супротно интересима државе и удружења водило је губитку чланства. Посебно место у правилима заузимала је дисциплина. Од чланова се захтевало да чувају углед организације, поштују руководство, не откривају унутрашње одлуке и савесно извршавају наређења. За кршење правила биле су предвиђене опомена, дисциплинска казна или искључење. Управу су чинили Главни одбор (10 чланова) и Надзорни одбор (5 чланова), док су месни одбори били подређени Главном одбору и нису могли самостално предузимати значајније акције без његове сагласности. Финансирање се заснивало на чланаринама, прилозима, поклонима и приходима од издавачке делатности и приредби. Правила су наглашавала да удружење формално није припадало ниједној политичкој странци. Годишња скупштина одржавала се на Ђурђевдан у Београду. Слава удружења је било Сретење, односно „Карађорђев устанак”, који су сматрали првим даном четничке акције. Као

као лекар у Краљевини Србији, прешао је у Скопље 1889. и тамо од тада радио на ослобођењу ових крајева од османске власти и њиховом припојењу Краљевини Србији. Након ослобођења, био је члан Привременог народног представништва, а онда након тога и посланик у Народној скупштини. Политички је припадао Демократској странци. Преминуо је у Београду 1931. (*Политика*, 4. фебруар 1931, 4).

- 10 Иако се назив овог удружења у литератури чешће помиње као „Удружење четника за слободу и част отаџбине”, статут Удружења из 1922. (члан 1) јасно каже: „Назив организације је: Удружење четника, а седиште јој је у Београду”. Званични печат, поред имена, садржао је и мото „За слободу и част отаџбине”, па је овај мото често додаван након назива удружења, што је произвело забуну – *Правила удружења четника*, Београд, 1922, 3–5; N. Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*, Sarajevo, 1971, 55–57; Д. Илић, *Српски четнички покрет: Коста Пећанац, Дража Михаиловић 1904–1944*, Рума, 2006.

симболи удружења одређени су бели орао, црна застава са мртвачком главом и натписом „За слободу и част Отаџбине“, као и одговарајући печат. У случају престанка рада, имовина је била намењена сиромашним породицама погинулих четника и четницима инвалидима. Правила је одобрило Министарство унутрашњих дела Краљевине СХС 16. децембра 1922.¹¹

Многи истакнути чланови *Удружења четника* су блиско сарађивали са Организацијом југословенских националиста (ОРЈУНА), која је основана у Сплиту почетком 1921. Ова сарадња је и озваничена потписивањем уговора 1923. по коме су се чланови *Удружења четника* укључили у тзв. Акционе одреде, односно постали „ударна песница“ Организације југословенских националиста.¹²

На годишњој скупштини 1924, 6. маја на Ђурђевдан, дошло је до иступа групе четника. Док је, с једне стране, већина предвођена старијим четницима и оснивачима сматрала да назив удружења не треба мењати и да је потребно „отворити широм врата свим оним грађанима који воле државу“, група четника предвођена Пунишом Рачићем и Мирком Степићем је инсистирала да удружење треба да у свој назив уврсти етничку српску одредницу. Како су извештавале дневне новине „Време“, ова скупштина је трајала пуних пет сати „с чешћим прекидима услед ларме“. Победу је однела струја предвођена старијим четницима, а након скупштине изабрана је нова управа на чијем челу је био Алимпије Марјановић.¹³ Након што је нова управа изабрана, Рачић је са својим присталицама демонстративно напустио салу.¹⁴

Сукоб на годишњој скупштини Удружења четника у мају 1924. као последицу је имао одвајање групе незадовољних чланова, који су основали ново удружење. Наредног дана, 7. маја 1924, ова група четника одржала је

11 В. Драгосављевић, *Идеолошки утицаји европског фашизма на југословенске интегралистичке покрете радикалне деснице у међуратном периоду (1921–1941)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 2017, 172–177.

12 *Правила удружења четника*, 3–14.

13 Алимпије Марјановић је рођен у Доњој Шаторњи поред Тополе 1875. Завршио је Нижу школу војне академије и 1896. произведен је у чин пешадијског потпоручника. Учествовао је у Мајском преврату против краља Александра Обреновића. Упућен је 1908. у Јужну Србију да среди прилике у Српској четничкој организацији. Од 1912. био је на месту команданта Граничне трупе. У Првом балканском рату предводио је групу четника, а у Другом балканском рату је командовао Добровољачком бригадом. У Првом светском рату је најпре командовао пешадијским пуком, а од 1915. добровољачким одредима. Пензионисан је у чину пуковника крајем 1923. Преминуо је у Београду 1940. (В. Иветић, *Марјановић, Алимпије Л.*, Српски биографски речник 6 (Мар-Киш), гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад, 2014, 106–107).

14 *Време*, 7. мај 1924, 5.

састанак у сали хотела „Париз”. Назвали су га *Удружење српских четника за Краља и Отаџбину*. Председник новог удружења био је Пуниша Рачић,¹⁵ који је у свом говору жестоко напао *Удружење четника*, означивши његове чланове као „црнорукце, блокаше, орјунаше и републиканце”.¹⁶ Вођство новог покрета већ је 9. маја посетило председника владе Николу Пашића, а тада је разговарало и са министром аграрне реформе Миланом Симоновићем и министром унутрашњих дела Миланом Сршкићем, које је замолило да се заслужним четницима додели обећана земља, као и да се одобри дозвола за ношење оружја.¹⁷ Правила *Удружења српских четника за Краља и Отаџбину* су усвојена 1. јула 1924. и била су готово идентична правилима *Удружења четника*. Разлике су биле у томе што у новом удружењу нови чланови нису били посебно издвојени; уместо Главног одбора постојао је Управни одбор; поред месних постојали су и обласни одбори; није постојала одредба да „удружење не припада ниједној партији” и застава је била српска тробојка уместо црне. Већина осталих ставки била је готово дословце преписана из правила *Удружења четника*, укључујући и обележавање Сретења као славе и Ђурђевдана као датума годишње скупштине.¹⁸ Чињеница да у правилима новог удружења није постојала одредба да „удружење не припада ниједној партији” није била случајна. Удружење српских четника за Краља и Отаџбину у великој мери је сарађивало са Српском националном омладином, а заједно са њом било у директној служби Народне радикалне странке.¹⁹

У току 1924. створено је још једно четничко удружење, исто на подстицање радикала, а иницијатори оснивања били су новинар Светолик

15 Пуниша Рачић је рођен у селу Слатина код Андријевице 1886. Пореклом је из племена Васојевића. Након завршене основне школе у родном крају, одлази у Београд где завршава гимназију. Борио се у Балканским ратовима и Првом светском рату. По конституисању Краљевине СХС учланио се у Народну радикалну странку и два пута је бирао за народног посланика, 1925. и 1927. у Андријевичком срезу. После жестоке расправе у Скупштини 1928. убио је Павла Радића и Ђуру Басаричека и тешко ранио Стјепана Радића, чланове ХСС-а. Осуђен је и укупно је добио 33 године и 8 месеци робије. Након 13 одслужених година, пуштен је на слободу 27. марта 1941. Током окупације живео је мирно у Београду. Ухапшен по ослобођењу Београда октобра 1944. од стране припадника ОЗН-е и стрељан (*Колаборационисти пред судом Озне: саслушања Милана Недића, Драгомира Јовановића, Танасија Динића и Косте Мушичког пред органима Озне*, прир. С. Цветковић, Р. Ристановић, Н. Стамболија, Београд, 2018, 283).

16 *Балкан*, бр. 125, 9. мај 1924, 2.

17 *Исто*, бр. 128, 12. мај 1924, 1.

18 *Правила Удружења Српских Четника За Краља и Отаџбину*, Београд, 1924, 3–14.

19 N. Šehić, *nav. delo*, 80–83.

Савић,²⁰ генерал Драгутин Окановић²¹ и Милић Ђорђевић. Назвали су га **Удружење српских четника „Петар Мркоњић” за Краља и Отаџбину**. Правила су му одобрена почетком априла 1924.²² Удружење је имало и свој часопис – „Српски борац”, а први број је објављен 16. августа 1924. У овом часопису је веома жестоко нападана влада на челу са Љубом Давидовићем, чак претећи демократама и „народним линчом”. Као власник часописа наведен је Милић Ђорђевић, уредник је био Душан В. Антић, а касније Миладин К. Николић Расински.²³

Након годину дана постојања, у овом удружењу су се појавиле струје које су заговарале уједињење са Рачићевим четницима. Почетком априла 1925. објављен је заједнички проглас *Удружења српских четника „Петар Мркоњић” за Краља и Отаџбину* и *Удружења српских четника за Краља и Отаџбину* у коме се обавештавају чланови њихових организација да се ради на уједињењу и стварању једног *Удружења српских четника*.²⁴ На годишњој скупштини *Удружења српских четника „Петар Мркоњић” за Краља и Отаџбину* која је одржана на Видовдан, 28. јуна 1925. у кафани Нови Београд, појавио се и Пуниша Рачић. Већина која је заговарала уједињење, на челу са генералом Окановићем, тада је вербално напала председника удружења Милића Ђорђевића. У насталој ларми, у којој су се потезала и оружја, како извештава штампа, већина је са Пунишом Рачићем напустила скупштину и преселила се у хотел Париз. Генерал Окановић је изабран за новог пред-

20 Светолик Савић је рођен у Шапцу 1873. Један је од пионира бициклизма код Срба. Био је издавач и уредник часописа „Балкан”, који је био незванично гласило Српске националне омладине. Најпре је био у Српској странци, а касније присталица Народне радикалне странке. Ставови су му били антисемитски и конзервативни. Подржавао је генерала Недића за време окупације. Стрељан је од стране нових револуционарних власти по ослобођењу Београда, новембра 1944. (С. Ћирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944*, Београд, 2009, 446).

21 Драгутин Окановић је рођен у Београду 1872. Завршио Нижу школу војне академије у 23. класи. Дао оставку на службу 1903, али је реактивиран после Мајског преврата. Био на многим дужностима у коњици. По завршетку Првог светског рата био најпре помоћник команданта, па потом командант Жандармерије. Поново на дужности као командант Прве коњичке дивизије од 1920. до 1923. Дефинитивно је пензионисан 1923. као дивизијски генерал. Припадао је најужем кругу „белорукаца”. За време Другог светског рата био близак Равногорском покрету, због чега је хапшен од стране нових власти. Преминуо је у Врњачкој Бањи 1946. (М. Бјелајац, *Окановић, Драгутин Ђ.*, Српски биографски речник 7 (Мл–Пан), гл. ур. Б. Бешлин, Нови Сад, 2018, 647–648).

22 *Четник*, бр. 5, 18. август 1929, 13; *Балкан*, бр. 95, 6. април 1924, 3; Р. Ломпар, *Антикомунизам у Краљевини Југославији 1934–1941*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 2023, 250.

23 *Српски борац*, бр. 1, 16. август 1924, 1–2; бр. 3, 1. децембар 1924, 2–3.

24 *Балкан*, бр. 93, 5. април 1925, 2.

седника *Удружења српских четника „Петар Мркоњић”*, а онда је донета и резолуција којом се тражило спајање овог удружења са *Удружењем српских четника за краља и отаџбину*. Ипак, и у кафани Нови Београд је изабрана нова управа оних који су били против уједињења, а њој је на чело стао Ташко Наумовић, бродовласник из Београда.²⁵

Постоји доста конфузије, у врло оскудној историографији о четницима, шта се тачно десило након ове видовданске скупштине. Нусрет Шехић наводи да је у јулу 1925. извршено спајање „двije српске четничке организације” у једну, да је име те нове организације било *Удружење српских четника Петар Мркоњић за краља и отаџбину* и да су јој на челу били Пуниша Рачић као председник и генерал Драгутин Окановић, као почасни председник.²⁶ Али, на прослави славе на Сретење 1926. појављују се и даље два српска четничка удружења. У Скопљу је славило *Четничко Удружење за Краља и Отаџбину*, а као председник Главног одбора овог удружења и као говорник на слави, наводи се Пуниша Рачић.²⁷ Са друге стране, у Београду је славило *Удружење српских четника за краља и отаџбину Петар Мркоњић*. Домаћин славе је био Риста Марковић, а међу говорницима је био и Ташко Наумовић.²⁸ Још конфузнија, а и посве нетачна, јесте тврдња Бранислава Глигоријевића да се две српске четничке организације нису ујединиле, али да „долази до њиховог заједничког сједињења са организацијом Ср-нао [Српска национална омладина – прим. аутора]”.²⁹ Зашто је то нетачно, може се видети из наставка текста, у коме је описано деловање српских четничких организација након августа 1925, што значи да су наставила да постоје. Четницима у међуратном периоду се бавио и ирски историчар Џон Пол Њумен. Он врло површно, а и фактографски нетачно, описује околности око српских четничких удружења и уопште не помиње да су постојала два, већ само помиње да је 1924. дошло до поделе у *Удружењу четника* и да се из њега издвојило „Удружење српских четника Петар Мркоњић, које је подржавало НРС против Давидовића и које је водио Пуниша Рачић”. Како смо видели у тексту изнад, из *Удружења четника* се издвојило *Удружење српских четника за краља и отаџбину*, а не „мркоњићевци”.³⁰

25 N. Šehić, *nav. delo*, 80–90; *Време*, 29. јун 1925, 5; *Застава*, бр. 196, 30. август 1924, 3.

26 N. Šehić, *nav. delo*, 89–91.

27 *Време*, 16. фебруар 1926, 5.

28 *Исто*, 16. фебруар 1926, 6.

29 B. Gligoriјевић, *Srpska nacionalna omladina (SRNAO)*, *Istorijski glasnik* 2–3 (1964), 9.

30 J. P. Newman, *War Veterans, Fascism, and Para-Fascist Departures in the Kingdom of Yugoslavia, 1918–1941*, *Fascism* 6 (2017), 42–74; *isti*, *Yugoslavia in the Shadow of War: Veterans and the Limits of State Building 1903–1945*, Cambridge, 2015, 104–108.

Изгледа да је у неком тренутку, вероватно почетком 1926, између ове две управе српских четника дошло до измирења и очекиване фузије, пошто се почетком маја 1926, у вестима са веома бурне ђурђевданске скупштине „четничког удружења Петар Мркоњић”, личности из супротстављених табора појављују заједно. Наиме, 6. маја 1926, у биоскопској хали хотела „Париз”, одржана је скупштина *Четничког удружења Петар Мркоњић*. Већ пред скупштину било је много ларме, а кад је генерал Окановић, почасни председник, покушао да отвори заседање, настала је велика бука и вика у којој су се размењивале увреде и оптужбе. Окановић и Пуниша Рачић су онда напустили скупштину и прешли у другу салу хотела Париз, а са њима је изашла и једна група њихових присталица. Већина, која је остала у биоскопској сали хотела „Париз”, изабрала је нову управу. За председника је изабран Василије Трбић, а Окановић и Рачић су, у међувремену, отишли код председника владе Николе Узуновића да га замоле за заштиту.³¹ Два дана касније, 8. маја 1926, групација која је смењена, а коју су представљали Драгутин Окановић, Пуниша Рачић и Ташко Наумовић, објавила је текст у коме су се представили као Извршни одбор *Удружења српских четника за краља и отаџбину „Петар Мркоњић”*. У тексту су тврдили да су они већина, да је њихов рад потврдио збор од 203 делегата и да је Василија Трбића изабрало „две до три десетине јатаганмалаца и нешто мање од тога остале радознале публике у биоскопској сали”.³² У већ наредном броју „Времена” објављена је реакција и Василија Трбића у којој је тврдио да је њега изабрала већина за председника Главног одбора *Удружења српских четника „Петар Мркоњић” за краља и отаџбину*.³³

Није најјасније до када је потрајала ова нова подела, која је уследила непосредно по окончању старе, али у следећој вести коју проналазимо у штампи, а тиче се *Удружења српских четника за краља и отаџбину „Петар Мркоњић”*, помиње се да су 15. фебруара 1927. прославили своју славу Срећење у хотелу „Јадран”, али у вести није било ни речи о Трбићу, Окановићу или Рачићу, већ су као домаћини славе наведени Риста Марковић и Ташко Наумовић.³⁴

Изгледа да је у овом сукобу унутар „мркоњићеваца” победу однела Рачићева струја, пошто Василија Трбића затичемо као присутног на годишњој скупштини *Удружења четника*, 6. маја 1927. Скупштина је одржана у ловачкој сали хотела „Имperiјал”. За председника је поново изабран

31 *Време*, 7. мај 1926, 4; *Застава*, бр. 103, 9. мај 1926, 2.

32 *Време*, 9. мај 1926, 2.

33 *Исто*, 10. мај 1926, 6.

34 *Исто*, 16. фебруар 1927, 7; 18. фебруар 1927, 6.

Алимпиије Марјановић. Из годишњег извештаја, који је прочитао секретар удружења Александар Шошкић, сазнајемо да је удружење тада бројило 700 чланова, који су били груписани у 14 пододбора.³⁵

Да је заиста тако, потврђује нам извештај са годишње скупштине *Удружења српских четника за краља и отаџбину „Петар Мркоњић”*, која је одржана 27. јуна 1927. у Скопљу. После реферата Пунише Рачића изабран је директоријум који треба да руководи свим пословима удружења. Директоријум су чинили: Пуниша Рачић, Драгутин Окановић и Ташко Наумовић.³⁶ Наредног дана, на Видовдан, у Урошевцу је ударен камен темељац Дому удружења. Овом чину су присуствовали делегати пристигли из Скопља са скупштине, на челу са Пунишом Рачићем.³⁷

Изгледа да је и тада било супротстављених табора у *Удружењу српских четника за краља и отаџбину „Петар Мркоњић”*, пошто је 17. марта 1928. у „Времену” објављена кратка вест: „Постигнут је споразум између Главних Одбора Удружења Српских Четника Петар Мркоњић и од 17. т. м. постоји један јединствени Главни Одбор овог Удружења у Београду у Балканској улици бр. 9”.³⁸ Почетком маја 1928. почиње поново излазити гласило *Удружења Српских четника за краља и отаџбину „Петар Мркоњић”*, овога пута под називом „Четник”. Као главни уредник наведен је Драгољуб В. Протић, за власника означен Арсеније Пајевић, а уредништво је било у Улици војводе Драгомира бр. 16. У првом броју је потврђена информација о уједињењу од 1. априла 1928. те да је од тада постојао „једини и једноставни” Главни одбор удружења, на основу постигнутог споразума. Иако се не наводе споразумне стране, наведена је нова управа, односно састав Главног одбора: председник Милован Гавриловић,³⁹ пуковник у пензији; заменик председника Ташко Наумовић, бродовласник; први потпредседник Арсеније Пајевић, пензионисани адвокатски писар; други потпредседник Драгољуб Протић, срески поглавар у пензији. За председника Надзорног одбора постављен је Драгиша Цветковић, тада народни посланик, касније председник владе.

35 *Исто*, 7. мај 1927, 6; *Правда*, 7. мај 1927, 3.

36 *Исто*, 28. јун 1927, 3.

37 *Исто*, 29. јун 1927, 5.

38 *Исто*, 22. март 1928, 4.

39 Милован Гавриловић је рођен 1876. код Љига. Завршио је Нижу школу војне академије у 28. класи. Служио као пешадијски официр, а провео је и две године на школовању у Паризу. Са својом јединицом учествовао у опсади Једрена у Првом балканском рату и њему се предао турски бранилац града Шукри-паша. Пензионисан је 1920. у чину пуковника. Био је близак завереницима из 1903, али се касније придружио „белорукцима”. Преминуо је у Белановици 1931. (Ђ. Ђурић, *Гавриловић, Милован*, Српски биографски речник 2 (В–Г), гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад, 2006, 590).

Оно што је занимљиво да нигде нема Пунише Рачића и Драгутина Окановића, али је као заменик председника наведен Ташко Наумовић, трећи члан „директоријума” изабран на видовданској скупштини претходне године.⁴⁰ У првом броју „Четника” успешан рад новом Главном одбору пожелео је и бивши председник удружења Милић Ђорђевић.⁴¹

Политичка и парламентарна криза у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца кулминирала је у Народној скупштини 20. јуна 1928, када је посланик Народне радикалне странке и дугогодишњи истакнути представник четничких удружења (али тада изгледа ван њих), Пуниша Рачић, револвером поубијао посланике Хрватске сељачке странке Ђуру Басаричека и Павла Радића, а смртно ранио Стјепана Радића, који је касније од последица рањавања издахнуо у Загребу. Хрватски посланици напустили су Народну скупштину, између српског и хрватског народа створен је, чинило се, непремостив јаз.⁴²

Два дана касније, 22. јуна 1928, Главни одбор *Удружења српских четника за Краља и Отаџбину Петар Мркоњић у „Времену”* је објавио реакцију на овај злочин: „Пуниша Рачић, који је 20. овога месеца извршио грозан злочин у самом Народном Представништву, нема никакве везе са овим Главним Одбором нити је у истом вршио ма какву функцију, пошто је још 1926. после горких и тешких искустава свију наших организација са овим неурачунљивим човеком – Конгресом смењен са Управе. Покушао је силом свога последњег положаја да се наметне нашим организацијама (што је познато и извесним народним посланицима), али је категорички одбијен пошто су неколицина алабукастих чланова искључени из свију организација, зато што су ту његову амбициозност помагали. Искључени чланови именовани су у нашем месечном часопису Четник од 6. маја тек. године. Главни Одбор, са свима својим организацијама, придружујући се општем болу нашег народа, осуђује гнусни злочин извршен у Парламенту над ненаоружаном браћом и искрено жали пале жртве и проливену крв братску”.⁴³

У хаотичној ситуацији након атентата, „мркоњићевци” су одржали годишњу скупштину 29. јуна 1928. у Нишу, у сали Соколског дома. За почасног председника изабран је Влада Чохацић, за председника Главног одбора Драгољуб Протић, срески начелник у пензији, а за потпредседника Арсеније Пајевић, пензионер из Београда. Учињене су допуне правила и одлучено да

40 *Четник*, бр. 1, 6. мај 1928, 2.

41 *Исто*, 11.

42 М. Гулић, *Југословенска држава 1918–2006. Од Прводецембарског акта до Мајског референдума*, Београд 2023, 130–131.

43 *Време*, 23. јун 1928, 1.

се удружење од тада зове *Удружење Четника Петар Мркоњић Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, за Краља и Отаџбину*.⁴⁴

Унутрашње поделе, свађања и хаос овим се нису завршили. У другој половини октобра 1928. у „Правди“ затичемо текст у коме Драгољуб Протић, тада наведен као председник Главног одбора, напада „самозвани Главни одбор“ под руководством Стојана Радичевића. Радичевићев Главни одбор називају „буџаклијским“.⁴⁵

Прокламацијом краља Александра од 6. јануара 1929, суспендован је устав, укинут парламент и забрањен рад свим политичким странкама и удружењима са националним предзнаком.⁴⁶ Иако директно угрожен овом прокламацијом, 15. јануара 1929. Главни одбор *Удружења четника Петар Мркоњић за краља и отаџбину* је поздравио одлуку краља да уведе свој лични режим. Као председник потписан је Драгољуб В. Протић, а као генерални секретар Милан Вукадиновић.⁴⁷

Са друге стране, *Удружење четника* је 6. маја 1929, у сали хотела „Империјал“ одржало своју годишњу скупштину. Такође су изразили своју подршку краљу Александру, а том приликом је дошло и до промене на челу удружења. Дотадашњи председник Алимпије Марјановић је изабран за доживотног почасног председника, а војвода Илија Трифуновић Бирчанин⁴⁸ је постављен за новог председника Главног одбора.⁴⁹

Сукоб у „мркоњићевцима“ између Драгољуба Протића и Стојана Радичевића је изгледа изглађен у августу 1929, пошто је у петом броју часописа „Четник“ (у 1929. години наведен као орган *Витешко патриотске организације српских четника за краља и отаџбину Петар Мркоњић*) објављено саопштење Драгољуба Протића да је због заузетости био принуђен да и пре

44 *Време*, 30. јун 1928, 3; *Политика*, 30. јуни 1928, 3.

45 *Правда*, 20. октобар 1928, 6.

46 М. Гулић, *нав. дело*, 153–154.

47 *Време*, 16. јануар 1929, 6.

48 Илија Трифуновић Бирчанин је рођен у Тополи 1887. Од 1906. учествује у четничким акцијама у кумановској области. У борбама на Солунском фронту је тешко рањен, због чега му је ампутирана рука. По завршетку рата био је веома активан у националним организацијама. Биран је за великог челника Организације југословенских националиста, а 1932. постаје председник Народне одбране. По многим сведочанствима радио је за британску обавештајну службу. Учествовао је у пучу 27. марта 1941, а после тога борави на северу Црне Горе, па прелази у Сплит. Драгољуб Михаиловић га је овластио да руководи војном и политичком организацијом Равногорског покрета у Далмацији, западној Босни и Херцеговини. Преминуо је у Сплиту 1943. (П. Лажетић, *Бирчанин Трифуновић, Илија*, Српски биографски речник 1 (А–Б), гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад, 2004, 553).

49 *Време*, 8. мај 1929, 6.

конгреса да оставку на место председника Главног одбора, али да и даље остаје уредник часописа. Као нови председник на записнику са ванредне седнице, одржане 9. августа 1929, означен је Стојан Радичевић. У овом броју је објављен и предлог нових правила у коме стоји да је предлог новог назива *Удружење српских четника за краља и отаџбину Петар Мркоњић у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*.⁵⁰

Након што је 3. октобра 1929. објављен „Закон о називу и подели краљевине на управна подручја”, којим је, по члану 28, министар унутрашњих послова одлучивао о укидању „оних друштава и установа, чије је племенско обележје, или име, циљ или рад у супротности са државним и народним јединством”, појавила се опасност од укидања четничких организација.⁵¹ У складу са тим, управа „мркоњићеваца” је донела одлуку да се из назива удружења брише национална српска одредница те да мењају име у *Удружење четника за Краља и Отаџбину „Петар Мркоњић”*. Као председник Главног одбора на овом саопштењу наводи се Стојан Радичевић.⁵²

Колико је било катастрофално стање у „мркоњићевцима” речито говоре и одлуке њихове последње скупштине о којој смо пронашли податке. Ванредни конгрес удружења одржан је 25. новембра 1929. У одлукама са овог конгреса се наводи да је назив поново промењен и да је тада био *Удружење југословенских четника за краља и отаџбину Петар Мркоњић*. За председника је изабран војвода Јован Довезенски.⁵³ О каквом се очајничком потезу радило, јасно се види из писма Довезенског, јавно објављеног у „Времену” неколико дана након тога: „...Са организацијом југословенских четника, која се до пре неколико дана звала Удружење српских четника и која ме је изабрала за председника, без мог знања и одобрења, нисам имао, нити мислим имати икакве везе... До пре неки дан, водеће личности те организације пуниле су ступце наше дневне штампе, оптужујући се узајамно за разне злоупотребе...”⁵⁴

Последња вест коју смо пронашли, а тиче се *Удружења југословенских четника Петар Мркоњић за краља и отаџбину*, објављена је у „Времену” 3. децембра 1929. и у њој се наводи да је канцеларија Главног одбора пресељена из Коларчеве улице на Зелени венац те да се на новој адреси налази и уредништво листа „Југочетник”, чији је директор и председник

50 *Четник*, бр. 5, 18. август 1929, 10–14.

51 *Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја*, Београд, 1930, 5–23.

52 *Време*, 5. октобар 1929, 8.

53 *Исто*, 29. новембар 1929, 6.

54 *Исто*, 1. децембар 1929, 2.

Главног одбора Стојан Радичевић. Нисмо нигде пронашли податке да је икада објављен часопис „Југочетник”.⁵⁵

Још од августа 1929. ривалско *Удружење четника* је код власти агитовало да се „мркоњићевци” распусте.⁵⁶ Ово се и остварило, па је 12. децембра 1929. свим четничким удружењима забрањен рад као племенским организацијама, укључујући и *Удружење четника*. Међутим, већ у јануару 1930, *Удружење четника* је поново добило дозволу за рад. У својој представи Управи града Београда, председник војвода Бирчанин је навео да су чланови „све сами национални радници, чији је рад и идеал да увек остану доследни и достојни своје прошлости” па је представка убрзо решена, а у решењу је истакнуто да ће о томе бити обавештене све банске управе у земљи како би дозволиле рад.⁵⁷

Деловање четничких удружења од 1930. до 1941.

У новим околностима *Удружење четника* је наставило свој рад, чак добивши и значајнију подршку власти. Њихова југословенска оријентација, због које су раније били ближи Југословенској демократској странци, иако сасвим сигурно не толико укључени у политику као српска четничка удружења, донела им је улогу организације која је требало да буде један од носилаца режима. Изгледа да су неки чланови бивших српских четничких удружења тада приступили *Удружењу четника* пошто на обележавању њихове славе, на Сретење 1930, извештач закључује да су „до скоро постојала два четничка удружења која су сада уједињена”.⁵⁸

На годишњој скупштини, одржаној 6. маја 1931, *Удружење четника* је изабрало нову управу. Тада је за председника изабран Светолик Костић,⁵⁹ а

55 Исто, 3. децембар 1929, 9.

56 N. Šehić, *nav. delo*, 91–92. У септембру 1935. у дневном листу *Правда* објављен је позив бившим члановима *Удружења југословенских четника „Петар Мркоњић” за Краља и Отаџбину*, да се јаве ради обнове рада. У том тексту су описане и околности под којима је друштво угашено: „Интригама оних од којих смо се одвојили наше удружење представљено је после 6 јануара 1929 године као филијала забрањене Народне радикалне странке и као такво растушено, како у Београду тако и по унутрашњости па нам је архива и сва имовина одузета да ни данас незнамо где је” (*Правда*, 21. септембар 1935, 15).

57 F. Jelić Butić, *Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata. Prilog građi o četničkim udruženjima u Savskoj banovini 1934–1936*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 21 (1988), 146, 154.

58 *Време*, 16. фебруар 1930, 5, 9.

59 Светолик Костић је рођен 1883. у Сокобањи. Завршио је Нижу школу војне академије 1906. након чега је постављен на дужност у Краљевој гарди. Напустио је дужност 1912.

за потпредседника „познати адвокат” Милан Аћимовић.⁶⁰ Светолик Костић је мање од годину дана руководио удружењем, пошто је поднео оставку „због слабог здравља”, а већ наредне, 1932, такође на годишњој ђурђевданској скупштини, почиње нова епоха у развоју и omasовљењу удружења, избором за председника војводе Косте Миловановића Пећанаца.⁶¹ У опширном извештају са ове скупштине преноси се и резигнација многих говорника значајним смањењем броја чланова због тога што су многи стари четници преминули.⁶²

Крајем 1932. и током 1933. основани су многи нови пододбори, а истовремено, друштво је omasовљавано примањем нових чланова, односно оних који нису имали непосредно искуство у четничким борбама. Тако је 2. марта 1933. освећена четничка застава у Шибенику, где је пододбор „основан пре неколико месеца”. Освећењу је присуствовао и Коста Пећанац.⁶³ Почетком априла 1933. основан је пододбор у Лесковцу,⁶⁴ крајем јуна 1933. у Руми,⁶⁵ а почетком новембра 1933. у Кули.⁶⁶

и придружио се четничком одреду војводе Војина Поповића Вука. Након погибије војводе Вука преузео је 1916. команду над Добровољачким одредом. У борбама на Солунском фронту је тешко рањен и послат у Француску на лечење. По повратку из Француске пензионисан је у чину мајора као тешки инвалид. Преминуо је у Београду 1956. (Д. Денда, *Костић, Светолик Г. Толе*, Српски биографски речник 5 (Кв–Мао), гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад, 2011, 294).

60 *Време*, 8. мај 1931, 9.

61 Коста Миловановић Пећанац је рођен у Дечанима 1879. До почетка Балканских ратова четовао као комита у Старој Србији, где је добио титулу четничког војводе. Избијањем Првог светског рата служи као подофицир у српској војсци. После повлачења из Србије крајем 1915, враћа се октобра 1916. у Топлицу где руководи устанком, који је угушен почетком 1917. У међуратном периоду је био активан у четничким удружењима, а од 1932. председник Удружења четника. У Априлском рату се налазио у Скопљу, а након капитулације се повлачи у околину Куршумлије, где образује Горски штаб на планини Соколовици и организује четничке одреде. Крајем августа 1941, на планини Букуљи, склапа споразум са Немцима и своје одреде ставља на располагање колаборационистичкој „српској влади”. Крајем 1942. четнички одреди су расформирани, а сам Пећанац, са стотинак четника одлази у Сокобању. У мају 1944. ликвидирала га је једна равнаторска тројка – С. Цветковић, Р. Ристановић, Н. Стамболија, *нав. дело*, 78.

62 *Време*, 7. мај 1932, 7; *Правда*, 7. мај 1932, 2.

63 *Правда*, 3. март 1933, 4.

64 *Исто*, 13. април 1933, 6

65 *Исто*, 28. јун 1933, 6.

66 *Исто*, 4. новембар 1933, 7.

Омасовљавање удружења охрабрило је управу на организацију националне манифестације 6. маја 1933, када је годишња скупштина одржана у манастиру Прохор Пчињски. У извештају се наводи да је на конгрес дошло „1000 четника из целе државе”. Након конгреса у манастиру делегација је посетила Куманово, где је положен камен темељац на костурницу и одржан помен на гробовима погинулих четника.⁶⁷ Организацију ове свечаности помогла је и сама држава. Наређењем министра војске и морнарице, армијског ђенерала Драгомира Стојановића, дозвољено је официрима и војним службеницима да учествују на поменутој свечаности, а чак су добијали и пет дана одсуства ако учествују.⁶⁸

Омасовљење, поред позитивних ефеката попут веће присутности у друштву и значајнијих материјалних средстава, имало је и своје негативне стране. Удружење је почело да губи свој елитистички карактер, а неки од старијих чланова због овога почињу изражавати негодовање. На годишњој скупштини, 6. маја 1934, дошло је до првих отворених незадовољстава. Иако је група незадовољних била бучна, на страни Косте Пећанца је била већина делегата па је опет изабран за председника Главног одбора. Колико је омасовљавање удружења било успешно, јасно се може закључити из годишњег извештаја. Са 73 пододбора, колико је постојало у мају 1933, удружење је нарасло на чак 155 пододбора. Дакле, за само годину дана формирана су 82 нова пододбора. Подигнуто је и 17 споменика изгинулим четницима.⁶⁹

У децембру 1934. *Удружење четника* је почело да издаје своје гласило, часопис „Југословенску стражу”. Часопис је дефинисан као „званични орган Главног одбора Четничког Удружења” и излазио је једном недељно. Као директор је наведен „Коста Пећанац – војвода”, уредник је био Халил Шарих, а као „власник за Удружење четника” Петроније Ђорђевић. У заглављу часописа, са леве стране, стајала је крилатица „Чувајте Југославију – Аманет је свети твој! Чуваћемо Југославију”, а у десној страни је био цртеж четника у својој препознатљивој униформи, који је држао заставу удружења.⁷⁰

У априлу 1935. *Удружење четника* је добило додатно ојачање када је Савез добровољаца Краљевине Србије, на својој 29. годишњој скупштини, одлучио да са својом комплетном имовином и чланством, колективно уђе у *Удружење четника*. Ова одлука је оправдана тврдњом да је „Савез одиграо своју историјску улогу за ослобођење”.⁷¹

67 Исто, 7. мај 1933, 9; 8. мај 1933, 4.

68 Службени војни лист, 22. април 1933, 11.

69 Време, 7. мај 1934, 2; Правда, 7. мај 1934, 6.

70 Југословенска стража, бр. 17–18, 28. април 1935, 1–2.

71 Правда, 8. април 1935, 6.

Удружење је наставило да се убрзано омасовљава и наредних година. Пошто су почетком маја 1935. одржани парламентарни избори, годишња скупштина је померена и одржана 16. јуна 1935. Из извештаја Главног одбора сазнајемо да је у том тренутку *Удружење четника* имало 430 пододбора, што је за чак 255 више него у мају претходне године. Удружење је тада имало 213.210 чланова, а будући да је Краљевина Југославија по попису из 1931. имала нешто мање од 14 милиона становника, то значи да је око 1,5% укупног становништва земље било у четницима! Правила удружења су промењена па је мандат управе, уместо годину дана, продужен на три године. По овим правилима, конгрес је такође требало одржавати сваке треће године.⁷²

Незадовољство групе старијих четника додатно се интензивира 1936. када долази до њихових јавних иступа у којима истичу да „стари четници већ пет година немају никакве везе ни са овом управом, ни са члановима садањег четничког удружења” чији су рад осуђивали као „штетан по националне и државне интересе”.⁷³ Још озбиљније оптужбе против *Удружења четника* изнела је група у којој су потписници били стари четници Душан Дуле Димитријевић, Душан Илић, Казимир Вукасовић и београдски адвокат Милан Аћимовић. Пећанац је оптуживан за проневере и злоупотребе.⁷⁴ На ове оптужбе Пећанац је одговорио у „Југословенској стражи”, назвавши групу незадовољних „теразијским војводама које нису ни барут омирисали”. Такође их је оптужио да је, кад је 1932. дошао на чело удружења, којим су до тада управљали „исти ти, који данас траже смену управе”, затекао један „неописиви хаос и чудо”. Пећанац се и хвалио својим радом, наводећи да је тада удружење имало преко 500.000 људи, организованих у „око 600 четничких пододбора”.⁷⁵

Ширење рада *Удружења четника* на просторе у којима већинско становништво није било српско и православно, изазивало је и неприлике и сукобе. У селу Трновац код Госпића, 9. априла 1936, убијен је саборски заступник ХСС-а Карло Бркљачић од стране Стевана Пејновића, припадника „четничког удружења у Госпићу”. Због овога је пододбору *Удружења четника* у Госпићу Краљевска банска управа Савске бановине забранила рад.⁷⁶ Овај

72 *Југословенска стража*, бр. 25, 16. јун 1935, 3; V. Simeunović, *Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika 1921–1961: ukupno stanovništvo, polna i starosna struktura*, Beograd 1964, 9.

73 *Време*, 21. март 1936, 2.

74 *Исто*, 31. март 1936, 6.

75 *Југословенска стража*, бр. 66, 29. март 1936, 1.

76 F. Jelić Butić, *nav. delo*, 195–196.

инцидент је био окидач за масакр који је 16. априла 1936. извела разуларена група хрватских сељака, присталица ХСС-а, у дворцу Керестинец код Самобора и у његовој околини. Шест омладинаца Југословенске радикалне заједнице је тада убијено, зато што их је разуларена руља сматрала четницима. У овом нападу је повређен и бивши хрватски бан Антун Михаловић, код којих су се ови омладинци били склонили. Укупно је у овом масакру страдало 10 особа.⁷⁷

Јаз створен између групације незадовољних „стarih четника” и управе *Удружења четника* на челу са Пећанцем, кулминирао је њиховим стварањем новог четничког удружења под називом – *Друштво старих четника*. На оснивачкој скупштини, која је одржана 11. априла 1937. у хотелу „Стари Балкан” присуствовало је „близу стотину старих бораца из предратне четничке акције и из добровољачких ратних одреда”. За привременог председника је изабран Милосав Јелић,⁷⁸ за потпредседника Синиша Петровић, а секретара Данило Пантић. У управи се још помињу Душан Секулић, Светолик Костић, Душан Илић и Душан Димитријевић. У правилима *Друштва старих четника* било је предвиђено да чланом друштва може постати „само онај стари четник који је у грађанству беспрекорног владања”. За славу је одређено Сретење, а у правилима је стајало и да се друштво „не може ставити у службу ни једној политичкој партији”.⁷⁹ У септембру 1937. власти су потврдиле правила *Друштва старих четника*. „Стари четници” су тада ради уписа у удружење позвали све оне који су учествовали у четничким акцијама од 1903. до 1919, као и оне који докажу да су помагали четничку акцију. Канцеларије друштва су биле у кафани „Шуменковић”.⁸⁰ Главни одбор *Удружења четника* је одговорио на овај позив текстом у коме се наводило да њихово удружење нема никакве везе са *Друштвом старих четника*, како се наводи „истине ради и ради обавештења нашег многобројног чланства, пријатеља и родољубивих грађана”. У истом тексту се наводи и колико *Удружење четника* има чланова – чак 900.000, који су били организовани у преко 800 пододбора. Констатовано је да су неки пододбори „из необавештености” ступили у везу са новим удружењем, па се та пракса најстроже

77 Г. Милорадовић, *Хрватски „Рашомон”: југословенска штампа о покољу у Керестинцу 16. априла 1936. године*, Токови историје 1 (2020), 11–46.

78 Милосав Јелић је рођен код Смедерева 1883. Завршио је Нижу школу војне академије 1904. и служио као пешадијски официр. Као члан организације „Уједињење или смрт” пензионисан је у чину мајора после Солунског процеса 1917. По завршетку рата био је активан као писац и јавни радник. Преминуо је у Београду 1947. (В. Иветић, *Јелић, Милосав Л.*, Српски биографски речник 4 (И–Ка), гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад, 2009, 378).

79 *Правда*, 12. април 1937, 12.

80 *Исто*, 22. септембар 1937, 18.

забрањивала, а оним пододборима који буду наставили да одржавају везе, забрањено је растурањем.⁸¹

Своју прву годишњу скупштину *Друштво старих четника* је одржало 6. маја 1938. У извештају са одржане скупштине наводи се да је удружење тада бројало око 200 чланова, а дотадашња привремена управа на челу са Милосавом Јелићем, проглашена је првом редовном управом.⁸² На следећој годишњој скупштини, 6. маја 1939, *Друштво старих четника* је поново за председника изабрало Милосава Јелића, али је сада за потпредседника изабран Никола Војиновић, а за секретара Казимир Вукасовић. Главна активност *Друштва старих четника* је била у прикупљању прилога за споменик војводи Војиславу Танкосићу.⁸³ Своју последњу годишњу скупштину, „стари четници” су одржали 6. маја 1940. На скупу је присуствовало око 150 чланова. За председника је поново изабран Милосав Јелић, за потпредседника Душан Секулић, а за секретара Данило Ристановић. Одата је почаст и преминулом почасном председнику, Алимпију Марјановићу.⁸⁴

Удружење четника је свој последњи конгрес одржало 6. маја 1938. у Скопљу, када је истовремено обележена и 35-годишњица „четничког покрета у Јужној Србији”. На конгресу, који је одржан у Официрском дому, Коста Пећанац је изабран за доживотног председника.⁸⁵

Бурне догађаје који су уследили крајем марта 1941, односно пуч 27. марта и ступање на престо младог краља Петра, четничка друштва су начелно и јавно подржала. Главни одбор *Удружења четника* је позвао све своје организације у целој земљи „да извршују наређења наше народне војске и сачувају пуну дисциплину, чувајући ред и мир”, а позив су завршили покликом „Живео Краљ Петар Други”.⁸⁶ Такође, и *Друштво старих четника* је, сарађујући са Српским културним клубом, 26. марта 1941. донело проглас у коме се критиковало потписивање приступања Тројном пакту и тражило формирање „владе националне слоге и одбране која ће спречити анархију и ујединити све народне снаге у циљу очувања наше слободе и независности”.⁸⁷

81 *Правда*, 22. октобар 1937, 8; *Југословенска стража*, бр. 141, 31. октобар 1937, 3.

82 *Правда*, 7. мај 1938, 8.

83 *Исто*, 6. мај 1939, 16; 11. мај 1939, 24.

84 *Време*, 7. мај 1940, 5.

85 *Југословенска стража*, бр. 158–159, 22. мај 1938, 1.

86 *Дан*, 28. март 1941, 2;

87 N. Šehić, *nav. delo*, 102.

Агресијом Трећег рајха на Краљевину Југославију завршила се фаза мирнодопског деловања четничких удружења, а лидери удружења, поготово војвода Пећанац, одиграће улогу и у новим околностима.

РЕФЕРЕНЦЕ / REFERENCES

Објављени извори / Published sources

1. *Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја*, Београд 1930. [*Zakon o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja*, Beograd 1930.]
2. *Колаборационисти пред судом Озне: саслушања Милана Недића, Драгомира Јовановића, Танасија Динића и Косте Мушицког пред органима Озне*, прир. С. Цветковић, Р. Ристановић, Н. Стамболија, Београд 2018. [*Kolaboracionisti pred sudom Ozne: saslušanja Milana Nedića, Dragomira Jovanovića, Tanasija Dinića i Koste Mušickog pred organima Ozne*, prir. S. Cvetković, R. Ristanović, N. Stambolija, Beograd 2018.]
3. *Правила удружења четника*, Београд 1922. [*Pravila udruženja četnika*, Beograd 1922.]
4. *Правила Удружења Српских Четника За Краља и Отаџбину*, Београд 1924. [*Pravila Udruženja Srpskih Četnika Za Kralja i Otadžbinu*, Beograd 1924.]

Штампа / Periodicals

1. *Балкан* (1924–1929) [*Balkan* (1924–1929)]
2. *Време* (1924–1940) [*Vreme* (1924–1940)]
3. *Дан* (1941) [*Dan* (1941)]
4. *Застава* (1924–1926) [*Zastava* (1924–1926)]
5. *Југословенска стража* (1935–1938) [*Jugoslovenska straža* (1935–1938)]
6. *Политика* (1928–1931) [*Politika* (1928–1931)]
7. *Правда* (1927–1939) [*Pravda* (1927–1939)]
8. *Службене новине Краљевине Југославије* (1929) [*Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (1929)]
9. *Службени војни лист* (1933) [*Službeni vojni list* (1933)]
10. *Српски борац* (1924) [*Srpski borac* (1924)]
11. *Четник* (1928–1929) [*Četnik* (1928–1929)]

Литература / Literature

1. М. Бјелајац, *Окановић, Драгутин Ђ.*, Српски биографски речник 7 (Мл–Пан), гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад, 2018, 647–648. [М. Bjelajac, *Okanović, Dragutin Đ.*, Srpski biografski rečnik 7 (Ml–Pan), gl. ur. Č. Popov, Novi Sad, 2018, 647–648.]
2. *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1918 г.*, књ. I, 1914. година, први период операција – Церска битка, Београд 1924. [*Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1918 g.*, knj. I, 1914. godina, prvi period operacija – Cerska bitka, Beograd 1924.]
3. В. Глигоријевић, *Srpska nacionalna omladina (SRNAO)*, Istorijski glasnik 2–3 (1964), 3–38.
4. М. Гулић, *Бокељи на страни Србије у Првом свјетском рату*, III, Херцег Нови, 2020. [М. Gulić, *Bokelji na strani Srbije u Prvom svjetskom ratu*, III, Herceg Novi, 2020.]
5. Исти, *Југословенска држава 1918–2006. Од Прводецембарског акта до Мајског референдума*, Београд, 2023. [Isti, *Jugoslovenska država 1918–2006. Od Prvodecembarskog akta do Majskog referenduma*, Beograd, 2023.]
6. М. Гулић, А. Лукић, *Рад Анкетног одбора за извиђај побуне у окрузима: Топличком, Врањском и Нишком 1917. године*, Војноисторијски гласник, посебно издање (2019), 248–272. [М. Gulić, А. Lukić, *Rad Anketnog odbora za izviđaj pobune u okruzima: Topličkom, Vranjskom i Niškom 1917. godine*, Vojnoistorijski glasnik, posebno izdanje (2019), 248–272.]
7. Д. Денда, *Костић, Светолик Г. Толе*, Српски биографски речник 5 (Кв–Мао), гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад, 2011, 294. [D. Denda, *Kostić, Svetolik G. Tole*, Srpski biografski rečnik 5 (Kv–Mao), gl. ur. Č. Popov, Novi Sad, 2011, 294.]
8. В. Драгосављевић, *Идеолошки утицаји европског фашизма на југословенске интегралистичке покрете радикалне деснице у међуратном периоду (1921–1941)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 2017. [V. Dragosavljević, *Ideološki uticaji evropskog fašizma na jugoslovenske integralističke pokrete radikalne desnice u međuratnom periodu (1921–1941)*, neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Beograd, 2017.]
9. Ђ. Ђурић, *Гавриловић, Милован*, Српски биографски речник 2 (В–Г), гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад, 2006, 590. [Đ. Đurić, *Gavrilović, Milovan*, Srpski biografski rečnik 2 (V–G), gl. ur. Č. Popov, Novi Sad, 2006, 590.]
10. В. Иветић, *Јелић, Милосав Л.*, Српски биографски речник 4 (И–Ка), гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад, 2009, 378. [V. Ivetić, *Jelić, Milosav L.*, Srpski biografski rečnik 4 (I–Ka), gl. ur. Č. Popov, Novi Sad, 2009, 378.]
11. Исти, *Марјановић, Алимпје Л.*, Српски биографски речник 6 (Мар–Киш), гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад, 2014, 106–107. [Isti, *Marjanović, Alimpije L.*, Srpski biografski rečnik 6 (Mar–Kiš), gl. ur. Č. Popov, Novi Sad, 2014, 106–107.]
12. В. Илић, *Српска четничка акција 1903–1912*, Београд, 2006. [V. Ilić, *Srpska četnička akcija 1903–1912*, Beograd, 2006.]

13. Д. Илић, *Српски четнички покрет: Коста Пећанац, Дража Михаиловић 1904–1944*, Рума, 2006. [D. Ilić, *Srpski četnički pokret: Kosta Pećanac, Draža Mihailović 1904–1944*, Ruma, 2006.]
14. F. Jelić Butić, *Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata. Prilog građi o četničkim udruženjima u Savskoj banovini 1934–1936*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 21 (1988), 145–232.
15. А. Јовановић, *Четнички покрет у Јужној Србији под Турцима*, Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937, ур. А. Јовановић, Скопље, 1937, 271–307. [A. Jovanović, *Četnički pokret u Južnoj Srbiji pod Turcima*, *Spomenica dvadesetpetogodišnjice oslobođenja Južne Srbije 1912–1937*, ур. А. Јовановић, Скопље, 1937, 271–307.]
16. Ј. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд, 1990. [J. Jovanović, *Južna Srbija od kraja XVIII veka do oslobođenja*, Beograd, 1990.]
17. П. Лажетић, *Бирчанин Трифуновић, Илија*, Српски биографски речник 1 (А–Б), гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад, 2004, 553. [P. Lažetić, *Birčanin Trifunović, Ilija*, *Srpski biografski rečnik* 1 (A–B), gl. ur. Č. Popov, Novi Sad, 2004, 553.]
18. Р. Ломпар, *Антикомунизам у Краљевини Југославији 1934–1941*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 2023. [R. Lompar, *Antikomunizam u Kraljevini Jugoslaviji 1934–1941*, neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Beograd, 2023.]
19. Г. Милорадовић, *Хрватски „Рашомон”: југословенска штампа о покољу у Керестинцу 16. априла 1936. године*, Токови историје 1 (2020), 11–46. [G. Miloradović, *Hrvatski „Rašomon”: jugoslovenska štampa o pokolju u Kerestincu 16. aprila 1936. godine*, *Tokovi istorije* 1 (2020), 11–46.]
20. А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд, 2015. [A. Mitrović, *Srbija u Prvom svetskom ratu*, Beograd, 2015.]
21. Исти, *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*, Београд, 1987. [Isti, *Ustaničke borbe u Srbiji 1916–1918*, Beograd, 1987.]
22. М. Мицић, *Српско добровољачко питање у Великом рату (1914–1918)*, Београд, 2014. [M. Micić, *Srpsko dobrovoljačko pitanje u Velikom ratu (1914–1918)*, Beograd, 2014.]
23. Б. Младеновић, *Топлички устанак 1917*, Први светски рат и уједињење: зборник радова, ур. Ђ. Ђурић, Нови Сад, 2018, 209–215. [B. Mladenović, *Toplički ustanak 1917*, *Prvi svetski rat i ujedinjenje: zbornik radova*, ур. Ђ. Ђурић, Novi Sad, 2018, 209–215.]
24. J. P. Newman, *Yugoslavia in the Shadow of War: Veterans and the Limits of State Building 1903–1945*, Cambridge, 2015.
25. Isti, *War Veterans, Fascism, and Para-Fascist Departures in the Kingdom of Yugoslavia, 1918–1941*, *Fascism* 6 (2017), 42–74.

26. Ж. Павловић, *Церска битка. Битка на Јадру августа 1914*, Београд, 2014. [Ž. Pavlović, *Cerska bitka. Bitka na Jadru avgusta 1914*, Beograd, 2014.]
27. М. Павловић, Б. Младеновић, *Коста Миловановић Пећанац 1879–1944, Биографија*, Београд, 2003. [M. Pavlović, B. Mladenović, *Kosta Milovanović Pećanac 1879–1944, Biografija*, Beograd, 2003.]
28. М. Перовић, *Топлички устанак 1917*, Београд, 1988. [M. Perović, *Toplički ustanak 1917*, Beograd, 1988.]
29. V. Simeunović, *Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika 1921–1961: ukupno stanovništvo, polna i starosna struktura*, Beograd, 1964.
30. С. Стамболић, Д. Трифуновић, *Четници*, Војна енциклопедија, књ. 2 (Борда–Енци), Београд, 1959, 318–320. [S. Stambolić, D. Trifunović, *Četnici*, Vojna enciklopedija, knj. 2 (Borda–Enc), Beograd, 1959, 318–320.]
31. Ђ. Станковић, *Никола Пашић и југословенско питање*, II, Београд, 1985. [Đ. Stanković, *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje*, II, Beograd, 1985.]
32. С. Ћирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944*, Београд, 2009. [S. Ćirković, *Ko je ko u Nedićevoj Srbiji 1941–1944*, Beograd, 2009.]
33. N. Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*, Sarajevo, 1971.
34. У. Шешум, *Четници у Првом балканском рату 1912. године*, Српске студије 3 (2012), 63–82. [U. Šešum, *Četnici u Prvom balkanskom ratu 1912. godine*, Srpske studije 3 (2012), 63–82.]
35. Исти, *Четничка организација у Скопској Црној Гори 1903–1908*, Зборник Матице српске за историју 93 (2016), 55–69. [Isti, *Četnička organizacija u Skopskoj Crnoj Gori 1903–1908*, Zbornik Matice srpske za istoriju 93 (2016), 55–69.]
36. Исти, *Српска четничка акција (1897–1908). Оружана дипломатија*, Нови Сад, 2019. [Isti, *Srpska četnička akcija (1897–1908). Oružana diplomatija*, Novi Sad, 2019.]

CHETNIK ASSOCIATIONS IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA (1918–1941)

Summary:

The emergence of the Chetnik movement was closely connected with the struggle of the Serbian people against Ottoman rule in Macedonia. The term *Chetnik* derives from the Serbian word *četa*, denoting an armed detachment. Although the first Chetnik units appeared in the mid-19th century, their activities intensified after the Serbian–Ottoman Wars of 1876–1878. At the beginning of the 20th century, particularly after the failure of the Ilinden Uprising in 1903, Chetnik activities in Macedonia became more extensive. The Young Turk Revolution of 1908 brought about a temporary period of political liberalization, but this proved short-lived. The new Ottoman authorities soon began persecuting Chetnik leaders, leading to the resumption of armed activity.

With the formation of the Balkan League in 1912 and the delineation of spheres of interest in Ottoman territories, Chetnik activities declined, as did those of the corresponding Bulgarian and Greek armed groups. During the Balkan Wars and the First World War, Chetnik units participated in military operations, often acting as a vanguard of the regular army and suffering heavy losses. In early 1917, during the occupation of Serbia, Chetnik units organized an uprising against the Bulgarian occupation authorities in the Toplica and Jablanica regions, which was subsequently suppressed with great brutality.

Following the liberation and the creation of the Yugoslav state, former Chetniks sought to preserve the memory and traditions of their struggle through the establishment of associations. The first of these, the Association of Chetniks, was founded in 1921. In addition to former Chetniks, new members could also join the organization, provided that they were at least sixteen years old. Its first president was the physician Dr Mihailo Šuškalović. By mid-1924, two additional organizations had been established: the Association of Serbian Chetniks for the King and the Fatherland and the Association of Serbian Chetniks “Petar Mrkonjić” for the King and the Fatherland. These new Chetnik associations were politically closer to the People’s Radical Party.

Following the establishment of King Alexander’s dictatorship in 1929, which had been preceded by the political crisis of June 1928, associations and political parties organized along national lines were banned, including the Chetnik associations. The Association of Chetniks, however, was permitted to resume its activities in 1930. In 1932, Kosta Milovanović Pećanac became the leader of the organization, after which it expanded rapidly and at one point claimed nearly one million members. In 1937, disagreements with Pećanac led a group of “old Chetniks” to break away and establish the Society of Old Chetniks. The conflict was rooted in both political disagreements and personal rivalries. Kosta Pećanac remained president of the Association of Chetniks until the outbreak of the Second World War in Yugoslavia in April 1941.